

9.11.63

## DEN ÖSTERRI

Herbert Tingsten avslutar här sin serie om Österrike med en artikel om "den litterära bakgrunden till "den österrikiska idén" utveckling. Han granskar bla verk av Robert Musil, Franz Werfel, Joseph Roth och Hugo von Hofmannsthal. Tidigare artiklar har varit införda i Dagens Nyheter den 27/10, 30/10 och 3/11.

**STÄLLNINGSTAGANDET** till de österrikiska idéerna i den stora litteraturen har, såvitt jag kunnat finna, inte blivit föremål för någon systematisk undersökning, och självfallet har jag för dessa artiklar inte kunnat göra en sådan. Men det synes mig ändå vara av intresse att på grundval av vad jag funnit vid mera tillfällig läsning ta upp en del författares ideologiska hållning. Det gäller författare som upplevt den Habsburgska tiden, nederlaget och en eller flera av de följande regimerna. Man möter en märklig enstämighet hos de mest berömda och inte minst hos några av de under senare år mest uppmärksammade.

Den just nu mest ryktbara av dem alla, Robert Musil (1880—1942), skrev enligt sin biograf Wilfried Berghahn vid krigsutbrottet 1914 en uppsats som i sin entusiasm för det stora som skulle komma har många motsvarigheter i den europeiska litteraturen. Kriget skulle medföra en "förening", en integration, med underordning, trohet, självuppgiffring, mod, förvisning för den enskilde. "Döden har inte längre någon skräck, livsmålen ingen lockelse". Musil hade drömt om "en idealisk europeisk människa, som inte var bunden av stat och folk" — nu förstod han "hur skönt och broderligt kriget är". Som reservofficer tjänstgjorde han under kri-

get bland annat som propagandist, redaktör för en militär tidning vid italienska fronten. Vad han skrev har karaktären av personlig bekännelse, inte bara officiell jargong. Det liknar i mycket Thomas Manns "Betraktelser", men utan Manns brutalitet. Grundstämningen är antipolitisk liksom hos Mann: vad som krävs är en stark stat som behärskar partierna och nationalisterna, men ger de stora andarna frihet och utrymme. Efter kriget önskade han liksom alla andra till en början anslutning till Tyskland, där han bodde under åratals — sedan kom nazismen och landsflykten. Till skillnad från sin rival Mann blev Musil inte demokratisk propagandist; Mann, som anslöt sig till republiken och i allt högre grad blev "civilisationslitteratör", betecknades av Musil som en "ärkefilister" som alltid lyckades komma ned på fötterna.

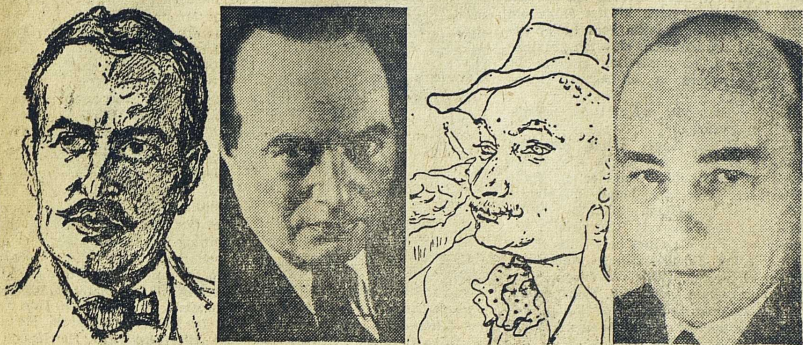
Ironin i "Mannen utan egen-skaper" kan inte dölja att Musil ser tillbaka till det förintade Kakanien som den bästa av stater, samtidigt som han skildrar detta Kakanien såsom mera liberalt, folkligt, om man så vill demokratiskt än det var. I boken finns också ord om "den österrikiska människan" som erinrar om "den europeiska människan" i uppsatsen augusti 1914. Läs exempelvis svenska upplagens första del, sidorna 52—55 — det är en hymn till det gamla Österrike, en hymn som något närmar sig operetten: parlamentsstriderna beskrivs som en lek, nationalitetsmotsättningar som fiktiva, Kakanien var "den mest avancerade staten i världen", "ett land för genier" (alltså vad Musil 1914 sett som en framtidsdröm). Då Diotima talar om att världens nationer måste leva "i en sådan högre enhet som de österrikiska folken i sitt fosterland", om "ett Stor-Österrike, ett Världs-Österrike", då Leinsdorf kräver att nationaliteterna

K

Fy

skal  
lan  
förs  
spei  
att  
själ  
upp  
den  
från  
blik  
F r  
1939  
och  
tank  
ka  
kall  
med  
ropa  
hade  
kern  
stam  
ny r  
lighe  
unde  
geno  
verk  
idén  
ning  
över  
socia  
ciala  
välde  
tione

# KISKA IDÉN I LITTERATUREN



Fyra författare som upplevt och i sin diktning reagerat på de österrikiska regimskiftena. Från vänster: Hugo von Hofmannsthal, Franz Werfel, Joseph Roth och Robert Musil.

skall fostras till enhet genom skolan möter en blandning av ett förskönat förgånget och en något spefull utopism. Då Musil talar om att endast Kakanien förlorade självtillit och illusioner om en uppgift är han likaledes helt på den klassiska ideologiska linjen från kejsardömet till andra republikerna.

Franz Werfel (1890—1945) gav 1939 i landsflykten ett mera direkt och positivt uttryck åt samma tankegång. Österrike, det romerska kejsardömet arvtogare, var kallat att ena folken, att vara "förmedlare mellan öst och väst i Europa". Den "bildade österrikaren" hade övervunnit "tyskarnas, tjeckernas, slovenernas och andra stammars egenart för att bli en ny människa". Men genom tillfälligheter gick det gamla Österrike under. Det nya Österrike, förädlad genom lidanden, skall fullborda verket. "Den allmänmänskliga idén i dess progressiva utformning skall skapa inte bara ett övernationellt, utan också ett sant socialt rike, kanske det första sociala riket i världen, utan klassvälde och ekonomiska konstruktioner, en de fina själarnas ge-

menskap, det länge drömda civiltas humana."

Joseph Roth (1894—1939), officer under kriget, har i "Radetzky-marschen" skrivit ett lysande epos över det Habsburgska väldet under Frans Josef. Boken börjar med slaget vid Solferino 1859 då löjtnant Trotta räddar kejsarens liv och blir befördrad och adlad. Den slutar med att hans sonson stupar i strid mot ryssarna. Det finns knappast någon idédebatt i boken, men stundom markeras skildringens symbolik med några ord. Typiskt är att familjen von Trotta är av slovensk härkomst, men blir tyskspråkig och owillkorligt kejsartrogen: "Ödet har gjort vår släkt av gränsbönder till österrikare. Vi vill förbli det." Den andre von Trotta, ämbetsman, en skugga av kejsaren, hatar begreppet "nation". "Visst finns det många folk, men de är inga nationer." De "nationella minoriteter" om vilka det talas är för Trotta kollektiv av "revolutionära individer". Den polske magnaten Chojnicki ger inför de totalt ointellektuella medlemmarna av familjen Trotta uttryck åt undergångsstämningar före världskriget och sammanbrottet. "Den nya religionen är nationalismen. Monar-

kin, vår monarki, är grundad på fromhet: på tron att Gud utsett Habsburgarna att regera över så och så många kristliga folk. Kejsaren av Österrike-Ungern kan inte styra om Gud överger honom. Men nu har Gud övergivit honom."

Samma tema framträder i andra skrifter av Roth, klarast kanske i ett tal som han som landsflyktig i Paris kort före det andra världskriget höll i samband med de båda döda kejsarnas födelsedagar (Frans Josef var född den 18, Karl den 17 augusti). Kejsardömet blir här en symbol för "hierarkin, auktoriteten, ordningen, traditionen", men också för "den gamla universalistiska, europeiska österrikiska tanken". Allt ont, den nationella arrogansen mot "våra slaviska bröder", antisemitismen, "den plebejiska dynamiken från Luther till den herre som man i dag med rätta inte bör nämna" kom redan under kejsartiden från Tyskland. I bisarreri utmynnar det strålände talet, då alkoholisten Roth värjde Frans Josef mot anklagelsen för att vara spartansk (en "idioternas omedvetna eftergift åt Preussen"): Kejsaren drack i alla fall öl varje kväll.

Roths legitimitet var en myt

som han inte själv tog riktigt på allvar, skriver en annan diktare, Hans Natonek. "Han älskade Habsburgarna, därför att de inte längre fanns", med romantikerns känsla för det förgångna, förbleknade och besegrade. Han drömde om "återställandet av ett människovärdigt rike, i vilket idén Österrike, som är övernationell, humanitär och katolsk, skall kunna förverkligas".

Hugo von Hofmannsthal (1874—1929) skrev vid krigsutbrottet 1914 "en dikt som visade hans patriotism och rojalism; den är närmast en omskrivning av kejsarhymmen. I en uppsats 1917 beskrev diktaren Österrikes mission att vara på en gång gränsvall "mellan Europas välde och de kaotiska folkmassorna i Halveuropa och Halvasien" och att vara "en flytande gränns, utgångspunkt för kolonisation och penetration". I december 1918 citerade Hofmannsthal i samtal med en vän Novalis ord att "efter förlorade krig måste man skriva lustspel". Ätminstone ett av dessa skådespel, "Der Schwiegrige", har ett visst politiskt intresse. Det har kallats ett gravmonument "över ett socialt skikt, Österrikes kejserliga spansktyska högadel". Men man har också intrycket att Hofmannsthal ger en idealbild av österrikaren enligt den vanliga ideologiska modellen: värdighet, tolerans, subtilitet, förmåga att mildra och överbrygga motsättningar.

Det mest koncentrerade uttrycket för "den österrikiska idén" i dess modifierade, demokratiska gestaltning torde vara det tal som Anton Wildgans (1881—1932) skrev för att hålla i Stockholm 1929 — diktaren blev sjuk och måste inställa resan — och som sedan tryckts i väldiga upplagor under titeln "Rede über Österreich". Det är svårt att finna ett mera perfekt exempel på den i all nationell självhävande populära tanken att "vi är de bästa, men vi är för fina att förstå det och tala om det". Österrikaren tillerkännes alla möjliga överlägsna egenskaper (mod, tolerans, konstnärlighet, flit, klokhet osv), men är anspråkslös intill självutplåning: Wildgans framhäver detta, säger han, utan förmäthenhet och högmod — "jag vore inte själv österrikare om jag tillät mig sådant." Men kärnan i resonnementet är att "den österrikiska människan" genom erfarenheterna i den Habsburgska nationalitetsstaten blivit psykolog och idealist, lärt sig att förstå och förmedla; österrikaren är tysk, men blodsblandningen och historien har gjort honom försönlig och konciliant, till världsman och europé. Därför kan Österrike ses som "troman för hela den kultiverade mänskligheten".

Dessa notiser om den litterära bakgrunden till "den österrikiska idéns" utveckling kräver inte

någon närmare kommentar. Omvandlingen av idén från kejsardömet till demokrati skymtar i dessa skrifter, liksom i politiska tal, vetenskapliga framställningar och skolböcker; betonas bör att hos författarna en mot politiken i mera egentlig mening kritisk tendens stärkte föreställningen om ett Österrike ovan eller utanför stridsviolet. Alla de nämnda författarna är tyskspråkiga, i ett par fall (Werfel, Roth) med helt eller delvis judiskt ursprung. Såvitt jag vet har inga framstående författare utanför denna tysk-judiska krets drivit samma idéer — de är i själva verket nationellt betingade i sin frontställning mot nationaliteternas ävlan.

HERBERT TINGSTEN